

Zondag 21 mei 1916 – enige editie

Parijs, 20 mei. Middagcommuniqué: In België hebben Duitse afdelingen getracht over het IJzerkanaal te komen tussen Steenstrate en Het Sas, doch zijn door het Franse infanterie- en artillerievuur gestuit.

Onze correspondent te Havre meldt, dat het lijk van de Belgische afgevaardigde Royer gisteren op Père Lachaise is verbrand. Bij de plechtigheid waren veel belangstellenden tegenwoordig. Gesproken hebben minister Vandervelde, de afgevaardigde Hubin en Brunet namens de balie.

“Uit gezaghebbende Belgische bron” doet Reuter een mededeling over de Belgen in Engeland. Verschillende bladen zinspelen er op, dat Belgen posten bezetten van Engelsen, die naar het front zijn gegaan. Daartegenover wordt er nu op gewezen, dat de voor de militaire dienst geschikte Belgen door de Belgische overheid zoveel mogelijk zijn geprest om zich onder de wapens te begeven, en dat de meeste Belgen, die in Engeland werk hebben gevonden, in dienst zijn in munitie- en oorlogsmateriaalfabrieken, waar zij voor de gemeenschappelijke zaak der bondgenoten werken. Ware dit meer bekend, dan zou – volgens het Reuter-communiqué – het ongegronde vooroordeel, dat in sommige bladen uiting vindt, verdwijnen.

De Luxemburgse correspondent van De Tijd maakt gewag van grote troepenbewegingen door Luxemburg. In verband hiermee had de militaire gouverneur van Belgisch-Luxemburg, generaal Hurt, een reeks strenge bepalingen doen publiceren voor de afsluiting der Luxemburgs-Belgische grenzen. Alle wegen, leidende van het groothertogdom Luxemburg naar de Belgische provincie Luxemburg,

zijn nog steeds aan de grenzen met prikkeldraad afgesloten, terwijl voor het verkeer slechts een paar hoofdwegen open blijven.

In de Belgische provincie Luxemburg zijn Arlon en omstreken in verschillende districten ingedeeld, en de bewoners van de ene streek mogen niet meer zonder legitimatiebewijzen in de andere streek verblijven.

Een rijksonderzoek naar de toestand van de bedreigde Belgische bibliotheken door een Duits bibliothecaris.

In 1915 ontving Fr. Milkau, bibliothecaris van de Koninklijke en universiteitsbibliotheek te Breslau, van de minister van eredienst opdracht bovengenoemd onderzoek in te stellen; hun toestand te beschrijven, de wijze waarop ze worden bewaakt en, zo nodig, de aandacht der plaatselijke militaire autoriteiten op de waarde van die boekerijen te vestigen en hun belangstelling voor het onderhoud in te roepen. Van de gouverneur-generaal von Bissing, aan wiens wens deze opdracht tegemoet kwam, ontving Milkau alle hulp. Het onderzoek kon beginnen en dit werd hem zoveel gemakkelijker gemaakt, omdat hem een ambtenaar van de Koninklijke bibliotheek te Berlijn was toegevoegd, die vroeger te Brussel in de boekhandel was geweest, de stad op zijn duimpje kende en nog de meeste namen van de Belgische geleerden wist. Spoedig bleek meerdere hulp gewenst en deze verkreeg Milkau spoedig in de persoon van de te Brussel in garnizoen zijnde Landstormluitenant R. Dehler, in het burgerlijk leven bibliothecaris van de universiteit te Bonn. Behalve de goede diensten, die Dehler bewees, kwam nog bij, dat bij de autotochten die Milkau met hem maakte, zijn uniform vele moeilijkheden voorkwam; die anders in het bezette en vooral in het operatiegebied, het vervoer van personen in "politiek", danig in de weg staan.

Uit de aard van de zaak was de opdracht in grote trekken aangegeven. Reeds bij de eerste kennismaking met Belgische collega's, vernam hij zo veel te goeder trouw gedane mededelingen over verlies en beschadigen van boeken, dat hij ze, na ingewonnen berichten van andere zijde niet als waar kon aannemen. Om zijn verslag zo nauwkeurig mogelijk en op een goede basis te kunnen samenstellen, schoot niet anders over dan de kring waarin ambtelijke opgaven verkrijgbaar waren, zo ver mogelijk uit te breiden. Wel waren de verschillende gouverneurs van het bezette België van Milkau's komst verwittigd, maar uit hun opgaven bleek over het begrip "bedreigd" zo'n verschil van mening te bestaan, dat onderzoek ter plaatse nodig was.

Te Brussel werden 37 en in 48 verschillende gemeenten 73 bibliotheken bezocht.

België bezit een rijke boekenschat. Een ongezonde concentratie van die schatten, welke in aanmerking nemende de kleinheid van het land en het dichte weggennet, nu niet zo heel erg zou zijn, is vermeden. Dit neemt niet weg, dat Brussel, evenals op ieder gebied van het openbare leven sterk bevoordeeld is. De Koninklijke bibliotheek is daar een sprekend voorbeeld van met haar 700.000 delen, 3000 wiegendrukken en ongeveer 30.000 handschriften; de rijke bibliotheek der Bollandisten met haar enige hagiografische verzameling; die van het koninklijk muziekconservatorium, van het koninklijk observatorium, enz. wiens catalogussen als bibliografische hulpmiddelen eerste rang in Duitsland hoog staan aangeschreven; verder de kleine, maar in verband met haar jeugd (1902) veelbelovende boekerij van het Solvay-Instituut (sociologie – 20.000 delen). Nog meer dan de hier genoemden, trokken die der openbare en besturende lichamen (ministeries, kamers, senaat, rechtbanken, enz.) Milkau's aandacht. In bijzonderheden treden was niet mogelijk, de verzamelingen zijn te groot. Toch is te constateren, dat ze in hun

geheel een materiaal op geschiedkundig en landhuishoudkundig gebied bezitten, zo rijk, zoals men dit zelden in een stad bijeen zal vinden. Verder hebben die boekerijen een trek gemeen, die in Duitsland geheel vreemd is, nl. ze zijn niet, zoals in dat land, uitsluitend vakbibliotheken. Het is niets bijzonders, in het Ministerie van Buitenlandse Zaken de nieuwste uitgaven van Harnack's "Lehrbuch der Dogmengeschichte", en Ueberweg-Heinze's "Grundriss der Geschichte der Philosophie" te vinden. De bijna 40 Brusselse bibliotheken, zo verschillend van strekking, omvang en waarde, vullen elkaar uitstekend aan; allen zijn, ook die der ministeries – en die gemakkelijker dan in Duitsland – voor ernstige arbeid toegankelijk. Is Brussel's boekenschat groter dan die van het gehele land, het is daarom toch niet slecht voorzien. Zonder de particuliere boekerijen telde Milkau 2.600.000 delen, een cijfer dat tot 3 miljoen klimt, indien men slechts de verzamelingen der geestelijke instellingen en wetenschappelijke verenigingen meetelt, die Milkau, voornamelijk in het operatiegebied, bewust of onbewust, oversloeg. De archieven met hun dikwijls aanzienlijke handbibliotheken bleven buiten beschouwing, omdat die reeds vroeger ambtshalve door de rijksarchivaris P. Richter, kapitein bij de landstorminfanterie, waren opgenomen. Voegt men bij een en ander het groot aantal incunabelen, dan is het beeld der Belgische bibliotheken ongemeen gunstig en Milkau gelooft niet, dat de verschillende landen van Duitsland met het boekenrijke zuidwestelijk België de vergelijking kunnen weerstaan. Opmerkelijk was ook dat in de stadsbibliotheken, zelfs die der kleinste plaatsjes, aan het bijeenbrengen van lokale literatuur zoveel zorg werd besteed; zo heeft Ath haar collection Athoise, Oudenaarde haar Collection Audenardaise, enz.

Nog een vluchtig woord over de particuliere boekerijen; de prachtige boekenverzameling van burggraaf De Ghellinck, te Elsegem, was

wegens afwezigheid van de eigenaar, niet te bezichtigen; in die te Beloeil en Mariemont, Hasselt en Huy, werd Milkau door de eigenaars rondgeleid.

Overall treft het nette uiterlijk der boeken; zeker, de boeken voeren als het ware een intiemer leven dan in Duitsland, maar niet weinig draagt tot het uiterlijke bij, dat in België het mooie handwerkbedrijf van net boekbinden niet, zoals in Duitsland, door het machinale binden gedood is, en het zelfs in de kleinste plaatsjes voortleeft en werk levert tegen prijzen, die ja wat lager zijn dan die welke men elders voor minder deugdelijk binden betaalt.

Wat de bezoekers ook treft, is, dat dank zij de invloed van het Belgisch bibliografisch instituut, in bijna alle boekerijen, ja tot zelfs in de meest afgelegen abdijen en kloosters voor het catalogiseren het Amerikaanse kaartsysteem is toegepast. Ook Dewey's decimaal stelsel van indeling, ontging Milkau niet. Talrijke proeven overtuigden hem, dat de catalogussen aan de normale toets van betrouwbaarheid voldeden.

Naast het vele licht, vallen donkere schaduwen, zodra men enigszins dieper in het eigenlijke leven der bibliotheken doordringt. Voldoen zij en nemen ze de plaats in, die de moderne organisatie van de wetenschappelijke arbeid het aanwijst? Na lang beraad, antwoordt Milkau: neen. De geest, die een 50 jaar geleden, als gevolg van de ontzaglijke vooruitgang in alle takken van wetenschap de Duitse bibliotheken nieuw leven inblies, is de Belgische vreemd gebleven. Nog zijn ze wat ze vroeger ook in Duitsland waren: zetels van lijdelijkheid, het lijdelijk toezien, tevreden om met de nodige voorzichtigheid iets van het hare mede te delen, het erfdeel bescheiden te vermeerderen en in het overige het bestaan met de oude draad voortspinnen, niet gewillig om met alle kracht aan hun roeping te voldoen, het nuttig gebruik van hun bezit op alle wijzen

aan te moedigen, noch voortdurend op vermeerdering van hun inkomsten bedacht te zijn.

De reden van deze treurige verschijnselen bespreekt Milkau uitvoerig. Zij zijn: de meer dan bescheiden inkomsten, zowel van het hogere als het lagere bibliotheekpersoneel, van wie men dus niet kan verwachten, dat zij voor een karig loon zich met hart en ziel aan hun taak wijden, en ten tweede het geringe bedrag dat van rijkswege voor aankoop wordt te goed gedaan. Weliswaar maakten de Koninklijke Bibliotheek en die der regeringslichamen daarop een gunstige uitzondering, maar met de overigen en vooral die der universiteiten is het treurig gesteld. De gevolgen van die ondervoeding ontgaat zelfs de oppervlakkigste bezoeker niet; een armoede aan nieuwe en de nieuwste literatuur, welke een schril contrast vormt met de rijkdom aan oudere werken.

Moderne bibliotheekgebouwen bezitten de Bollandisten te Brussel, en de Benediktijnen te Maredsous; het zijn echter geen op zich zelf staande gebouwen, het zijn er onderdelen van. De Luikse centrale volksbibliotheek is onder dak in een huis, hetwelk het eerste is, dat als bibliotheekinrichting werd gebouwd (1907); jammer, dat het noch van buiten, noch van binnen aan een moderne bibliotheek beantwoordt. Een modern, naar de eisen van de tijd geheel vrij staand bibliotheekgebouw, bezit België niet, en onwillekeurig rijst de vraag: zou de bibliotheek van de Leuvense universiteit misschien haar noodlot zijn ontgaan, indien zij door zulk een gebouw beschut was, een vuurvast gebouw, met ijzeren stellingen, ijzeren vloeren, kortom voorzien van alle veiligheidsmiddelen, die de bibliotheektechniek sedert tientallen jaren toepast.

Zo was de toestand toen de oorlog over het ongelukkige land losbrak en ook de geregelde gang van zaken der bibliotheken stoorde. Het beheer van de Koninklijke Bibliotheek kwam wegens afwezigheid van

de administrateur-inspecteur Stainier en de hoofdconservator Dom Ursmer Berlière, in handen van de conservator van de drukwerken L. Paris, die het scheepje tot heden gelukkig door de oorlogsgolven heeft gestuurd. Gevaarlijk was de vaart niet, want de boekerij heeft geen andere vijanden binnen haar muren gezien, dan die, welke met een wetenschappelijk doel kwamen. Aan moeilijkheden heeft het haar echter niet ontbroken, want toen in november 1914 de Belgische regering de traktementen inhield, kromp het personeel van 29 ambtenaren tot 9 in; de rest ontving wachtgeld. De gehele winter was alleen de cataloguskamer en slechts voor enkele uren open, dit vond het Duitse bestuur te weinig, die de gehele bibliotheek weer openstelde en tegelijk met 5 ambtenaren op vol traktement aanvulde.

Verreweg het grootste aantal boekerijen is er zonder ernstige kleerscheuren afgekomen; alleen de universiteitsbibliotheek van Luik en de stedelijke te Namen en Brugge waren gesloten. Overal trof Milkau zo al niet het oude leven, dan toch geopende deuren; in de Antwerpse stadsbibliotheek en in de gelijknamige en universiteitsbibliotheek te Gent wel bezette leesalen, en in het Platin-Moretusmuseum mocht hij de uitgestalde schatten met dezelfde vrijheid bewonderen, alsof er op aarde diepe vrede heerste. Maar zo is het overal: er is schade en verlies genoeg geleden, maar Goddank toch niet in die mate als de in het land lopende geruchten deden vermoeden. Milkau's aandacht werd in het bijzonder gevestigd op de 5 in het justitiepaleis aanwezige boekerijen, waarvan heel wat door de troepen die in het gebouw hadden gelegen, zou zijn ingenomen. Bijzonder erg zou de boekerij der balie er aan toe zijn en Milkau's hulp was daarom wenselijker, omdat het een ongemeen kostbare boekenschat was. Het trof dat al het verantwoordelijk personeel Milkau kon bijstaan en binnen enkele uren was vastgesteld, dat van de vijf boekerijen vier en daaronder die van de

balie, hoegenaamd niets geleden hadden, en bovendien de bezetting met hen niet in aanraking was geweest. Alleen de bibliotheek van de rechtbank van eerste aanleg (4000 boeken), had van het begin der bezetting tot 26 december 1914, 125 man geherbergd, en een zeer nauwgezet nazicht bracht aan het licht: 1° van elf boeken waren de binnenbanden beschadigd; 2° van een boek ontbraken de zes eerste bladen; en 3° drie boeken waren weg. Dat was alles. Op Milkau's vraag aan de voorzitter of de mogelijkheid niet bestond, dat de drie boeken reeds voor de komst der soldaten waren verdwenen, aarzelde hij geen ogenblik dit toe te geven, zij het ook met nadruk op het onwaarschijnlijke van het geval wijzende.

De geruchten betreffende de toestand der van hun leiders beroofde boekerijen, aanwezig in de door de Duitse regering in beslag genomen gebouwen als: het Paleis der Academiën, de militaire school, de ministeries en het parlement, waren gemakkelijker te ontzenuwen, omdat de verspreiders der geruchten onmogelijk met eigen ogen die toestand konden beoordelen, omdat ze in die gebouwen geen toegang hadden en omdat er werkelijk toch iets had plaats gehad! En wat was dit? Het verschijnsel in deze boekerijen was overal hetzelfde. Wanorde, een onvermijdelijk gevolg indien boekenzalen haastig voor andere doeleinden werden ingericht, niet minder, maar ook niet meer. Het sterkste is dit in de boekenverzamelingen van het Paleis der Academiën geweest, toen dit kort na de bezetting der stad als veldhospitaal moest dienen en het ontruimen van de op de tweede verdieping gelegen boekenzalen en het opbergen der boeken in de kelders nodig was. Dit werk is met de grootste zorg verricht: in de kelders en op de eerste verdieping waar de boeken – de hoofdmassa – op hun plaats zijn gebleven, is ieder boekenrek, iedere kast met witte doeken gedekt gedekt en in de kelders de boeken van iedere kamer der 2^e verdieping van elkander gescheiden, ordelijk opeengestapeld en iedere stapel met

wollen dekens, tegen vocht en stof beschermd. Met grond is te verwachten, dat wanneer eindelijk voor Duitsland en België de zo lang verwachte dag is aangebroken en de beheerders der boekerijen de vreedzame arbeid kunnen hervatten, zij hun schatten zo gaaf mogelijk zullen terugvinden. Natuurlijk zal het rangschikken en opnieuw ordenen genoeg werk geven.

In alle boekerijen, die onder Duits beheer staan, is, waar dit nodig bleek, dezelfde methode toegepast. Niet te ontkennen valt, dat alle in de Wetstraat gelegen boekerijen in meer of mindere mate overhoop liggen; het was militaire noodzaak in het gehele huizencomplex vanaf de hoek van de Koningstraat tot aan het Paleis der Natie, bezetting te leggen, en daar kon men niet voor iedere boekenruimte halt maken, wat voor de uitgebouwde boekenzalen toch is gedaan. Het lag voor de hand, dat de soldaten voor berging van hun uitrusting de onderste vakken ontruimden en de boeken elders brachten, en wat de wanorde niet begunstigde was, dat alle gebouwen met elkaar in verbinding staan, een paar trappen hier, een paar gangen door en men komt van het ene ministeriegebouw in het andere. In de meeste gangen stonden boekenkasten, die met hun uitstekende lijsten en uitschuifbare onderstellen als vanzelf gelegenheid boden om uitrustingsstukken in op te bergen. Doch zo is het niet gebeven. Ook hier kwam ten laatste orde in de chaos, en op Milkau's verzoek werd bij zijn vertrek de hiervoor genoemde heer Dehler, door de gouverneur-generaal met het beheer van die bibliotheken belast. Dat bij een nauwkeurige herziening hier en daar verliezen zullen zijn aan te wijzen, is waarschijnlijk; het tegendeel mocht een wonder heten, doch naar al hetgeen reeds kon worden vastgesteld, zullen die verliezen niet groter zijn dan iedere bibliotheek, naar wat omgaat, in normale omstandigheden jaarlijks heeft te boeken. De klachten die Milkau te Luik vernam waren dat de inventarissen, enz., zo door elkaar lagen, dat een langdurig nazicht

nodig was om te kunnen zeggen wat er eventueel ontbrak. Zou, vraagt Milkau, Leuven zich geen duizend nazichten willen getroosten, om haar boekerij uit de as te zien verrijzen; verder waren de leeszaal en het bureau voor uitlenen ten behoeve van de in het universiteitsgebouw gelegeerde militairen als kantine ingericht. Zou het bestuur der universiteit niet weten, tot wanneer ze bereid was de werkzaamheden te hervatten, het gebouw en de bibliotheek weer vrij kwamen. De derde klacht was dat van 10 tot 22 augustus 1914 de leeszaal als stal had gediend. Ja, wat daar aan te doen? Doch dat waren dan ook alle klachten. Het gerucht dat de kaartencatalogus geheel in de war was geworpen, bleek onjuist.

Als man, die zijn vak na aan het hart ligt, wil Milkau die klachten niet licht opnemen; hij voelt hoe de tegenwoordige toestand de bibliothecarissen diep drukt, doch meent, dat aan deze maatstaf gemeten, die de oorlog ons allen opdrong, het lot der Luikse universiteitsbibliotheek nog te dragen is.

Hoe groot die maatstaf ook is, het Leuvense ongeluk verliest daarbij niets van zijn grootte. De oudste bibliotheek van het land spoorloos en voor eeuwig van de aardbodem verdwenen met haar meer dan 200.000 delen, honderden kostbare handschriften, het gehele archief, oorkonden, oude zegels en medailles, de beelden en busten der oude leermeesters, hun geschriften, kortom alles wat de bibliotheek uit traditie en piëteit bewaarde, in vlammen opgegaan, niets meer dan een meters dikke aslaag overlatend. Dat is geen Belgisch verlies meer. De hele wereld is daardoor armer geworden. Moet ik in de oorzaak van dat ongeluk treden, vraagt Milkau. Sedert ernstige Belgische geleerden hem in rustig gesprek verklaarden, dat zij met hun leven instonden dat er in België geen enkele sluipschutter geweest is, heeft hij vanaf dat ogenblik tegen zulke uiteenzettingen de moed verloren. Tegen dogma's vecht men niet, dit laat men aan de tijd over. Zo wil hij dan het geloof aan de weloverwogen en met

voorbodachten rade gepleegde verwoesting der bibliotheek getroost de bondgenoten laten, en slechts één ding constateren, nl. dat het in omloop zijnde verhaal dat de Duitsers, voor zij de bibliotheek in brand staken, de beste stukken hebben weggesleept, volgens de besliste verklaring van de vicerector van de universiteit, monseigneur van Cauwenbergh, tot het rijk der fabelen behoort.

Dit is het grootste, maar ook het enige ernstige verlies hetwelk België's boekenschat geleden heeft. Dat in tal van kleine gemeenten, maar ook in steden als Dinant en Dendermonde, de dikwijls zeer grote volksbibliotheken, als offers van de oorlog vielen, dat hier en daar een geleerde zijn boekerij verloor – grote deelneming was er in de wetenschappelijk kringen, toen de bibliotheek van de grijze voorzitter van de Koninklijke Belgische vereniging voor archeologie, de heer Blome, te Dendermonde, teloor ging – dat beroert, hoe voelbaar het verlies voor de betrokkene ook mag zijn, het "algemeen" niet; zulke verliezen worden gedragen en hersteld. Zo blijven dan nog twee ernstige gevallen ter bespreking over. Te Mechelen is het overoude, schilderachtige Schepenhuis, zetel van de stadsbibliotheek en het archief op 1 september door granaten en brand ernstig geteisterd. Terwijl het archief zwaar leed, ook de 90 kwarto delen – grotendeels oorspronkelijke oorkonden betreffende de geschiedenis der stad – zijn op 6 registers na, verbrand – de bibliotheek, waarvan 4 weken voor de oorlog de leeszaal verbrandde, is er met het verlies van enige rijen niet zeer belangrijke boeken en haar kaartcatalogus (van 1881) afgekomen: al haar kostbare zaken en voor alles het bekende gebedenboek van Maria van Oostenrijk, waren voor de beschieting in veiligheid gebracht. Te Dendermonde gingen, tegelijk met het raadhuis, de waardevolle, uit ongeveer 3000 delen bestaande collection Tamondoise, benevens enige handschriften en oude drukken in vlammen op. En hoe is het de boekerij te leper vergaan?

Hij, die dit alles onbevooroordeeld voor ogen houdt en nagaat welk een hevige strijd dit land doorstaat, zal, zegt Milkau, tot het besluit komen, dat de klachten over het verlorene op de achtergrond moeten treden voor de blijdschap dat er zo veel aan dreigende vernietiging is ontkomen. Bij het bombardement van Luik is geen boek beschadigd; te Namen trof een granaat de stadsbibliotheek en havende een boek; een granaatkartets valt te Antwerpen op de stadsbibliotheek, slechts een paar waardeloze doubletten werden vernield, te Dendermonde verbrandt het Benediktijnerklooster met kerk, de aangrenzende bibliotheek is als door een wonder gespaard. Over de Cisterciënzerabdij van Bornem (bij Mechelen) raast dagenlang de hevigste kanonnade, ze blijft onverlet; haar mooie boekerij is behouden.

Is het mogelijk geweest enige bv. hier beschreven verliezen door tijds genomen maatregelen te voorkomen; wie zal het zeggen; zeker is de waarschuwing niet vruchteloos geweest. Hebben de grote bibliotheken bijna zonder uitzondering hun schatten weer aan het daglicht gebracht, in de kleinere verzamelingen, in die der seminaries, abdijen, kloosters, enz., waren de kostbaarheden slechts bij uitzondering te bezichtigen; handschriften, oude drukken, curiosa, enz., alles was veilig opgeborgen, hier in kelders, daar in bankkluizen. Het minste vertrouwen toonden de Benedictijnen te Maredsous, ze hadden hun gehele boekerij van over de 60.000 delen elders in veiligheid gebracht.

Dat Milkau in geen enkel opzicht het Belgische bibliotheekwezen ook maar in het geringste heeft gekrenkt, stelt hij aan het slot van zijn zeer uitvoerig en lezenswaardig verhaal¹ nog eens uitdrukkelijk vast.

¹ Zentralblatt für Bibliothekswesen 23 Jahrgang, 1 en 2 Heft, 1916.